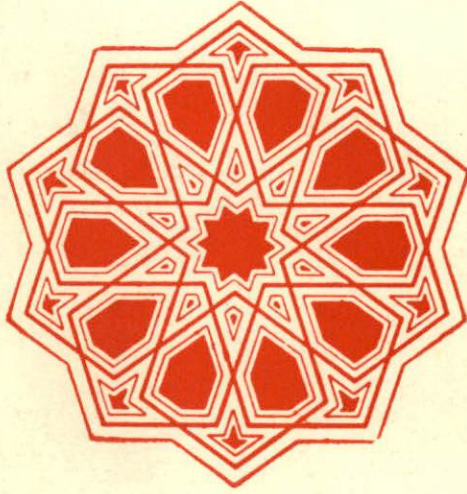

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1961

Sükrü Polat Bağrı

Yıl: 1960

Cilt: VIII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1961

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u> <u>No.</u>
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>Türkiyede Batılama Hareketi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>L'Occidentalisme En Turquie</i>	9
Prof. Dr. Kâmiran BİRAND : <i>Din Kavramının İncelenmesi Hakkında</i>	15
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY : <i>Hz. Muhammedin Soyu, Çocukluğu ve Gençliği</i>	19
Doç. Dr. Cavit SUNAR : <i>Bergson'da Zekâ Ve Sezgi (Intuition)</i>	39
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : <i>Din Sosyolojisinin Yeri Ve Tartışma Konusu</i> <i>Olan Mes'eleleri</i>	45
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Din Fenomenolojisi</i>	51
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Tabib Ramazân'ın Yeni Bir Eseri</i>	55
Şükrü AKKAYA : <i>Din Buhranı Ve "İslâm Fikir Dünyası" Adlı</i> <i>Bir Eser</i>	61
Nafiz DANIŞMAN : <i>İslâmî Mücadelenin İç Şekli</i>	71
Osman KESKİOĞLU : <i>Kur'an Tercümesi Hakkında İki Fakih'in Yaz-</i> <i>dıkları</i>	89
Neda ARMANER : <i>Din Eğitim Ve Öğretimi Üzerinde Didaktik</i> <i>Araştırmalar</i>	95
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>İslâm'da Tasavvuf</i>	99
Dr. Hikmet TANYU : <i>Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi</i>	109
Dr. Bahriye ÜÇOK : <i>Delhi Müslüman - Türk Sultanlığının Kuru-</i> <i>luşu Ve Sultan Raziye'nin Saltanatı</i>	125
Farid JABRE : <i>Plotin'in Vecd'i Ve Gazzalî'nin Fenâ'sı.</i> <i>Çeviren : İbrahim Agâh Çubukçu</i>	135
Taha HÜSEYİN : <i>Kuran'ı Kerimde Üçüncü Şahıs Zamirinin İşa-</i> <i>ret Zamiri olarak Kullanılışı.</i> <i>Çeviren : Mehmed Hatiboğlu</i>	149
Dr. Talât KOÇYİĞİT : <i>Ebu'l-Hasan El-Eş'arî Ve Bir Risalesi</i>	165
<i>Kitap Tenkitleri :</i>	
Osman KESKİOĞLU : <i>Gelibolulu Mustafa Âli, Mevâ'idü'n-Nefais</i> <i>fi Kavâ'idü'l-Mecalis</i>	175
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>Dr. Farid Jabre, La Nation De La Ma'rifa</i> <i>Chez Ghazali</i>	177
Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU : <i>Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine</i> ...	179

EBU'L-HASAN EL-EŞ'ARÎ VE BİR RİSALESİ

Dr. TALÂT KOÇYİĞİT

Ebu'l-Hasan Alî İbn İsmâ'il İbn İshâk İbn Sâlim İbn İsmâ'il İbn Abdillâh İbn Mûsâ İbn Bilâl İbn Ebî Burda İbn Ebî Mûsâ'l-Eş'arî, 260-873 senesinde Basra'da doğmuş 324-936 te Bağdad'ta vefat etmiştir. İsim zincirinden de anlaşıldığı gibi nesli Ebû Mûsa'l-Eş'arî'ye kadar uzanır.

40 sene Mutezile imamlığı yaptıktan sonra, mutezilî fikirlerinden rücû edip ehli sünnete intisap etmiştir. Kendisi bu rücûunu şöyle anlatıyor: "Eski akidelere bağlı olduğum son günlerde, bazı geceler, kalbimin bir takım hislerle örtüldüğünü hissettim, kalkıp iki rikât namaz kıldım. Allah'tan, beni doğru yola hidayet etmesini istedim. Uyuduğum zaman Rasûlullah (a. s.) ı rüyamda gördüm. Halimi ona anlattım. Bana sünnetini gösterdi" (Tebyîn, s. 39). Ebu'l-Hasan'ın, eski akidelerinden teberrî eylediğini Basra camiinde minbere çıkarak halka ilân ettiği ve şöyle dediği rivayet olunur: "Bir müddet ortadan kayboldum. Bu arada bağlı bulunduğum akideleri ve edilleyi gözden geçirdim. Fakat gördüm ki hak batıldan, batıl haktan ayrılmamış. Allah'tan hidayet istedim, bana doğru yolu gösterdi. Şu elbiseyi çıkarıp attığım gibi, bu güne kadar üzerinde bulunduğum akaidi kendimden uzaklaştırıyorum". Ebu'l-Hasan bunları söyleyerek üzerinde bulunan bir elbiseyi çıkarıp atmış, kitaplarını da orada bulunanlara vermiştir (Tebyîn, s. 39).

Ebu'l-Hasan, mulhîde, mutezile, Râfida, Cehmiye ve Havaric gibi bazı mübtedi fırkalara karşı reddiyeler yazmış meşhur bir kelâmcı idi (Tebyîn, s. 35). Bununla beraber, Mutezile fırkasına mensup olduğu zamanlarda da ehli hadîsin fikirlerini reddeden ve Mutezilî fikirlerini savunan eserler vücuda getirmiştir. Onun, 40 sene gibi uzun bir müddetle Mutezilî fikirleri müdafaa etmesi, hadîşçiler tarafından şiddetli bir itiraza sebep olmuş, hakkında bir takım isnadlar ortaya çıkarılıp rivayet edilmiştir. Böyle bir rivayete göre, Ebu'l-Hasan, bir öğle vakti uyurken ayağının altına bir şekil çizilmiş, aynı şeklin hiç yıkanmamış vaziyette ayağında altı gün kaldığı görülmüştür. (Zemmu'l-Kelâm, v. 87 b, II.). Yine bir gün Ebu'l-Hasan, hacetini görmüş, yıkanmadan ve istinca etmeden abdestsiz olarak namaza kalktığında kendisine abdest hatırlatılmış fakat abdestsiz olmadığını söylemiştir (ayni yer).

Hadîşçiler, esma, sıfat, cüz gibi kelâmî bahislerle meşguliyeti, —kitap ve sünnette asılları bulunmadığı, Peygamber (a. s.) bu gibi meselelerde konuşmadığı için— bid'at ve dalâletle vasıflandırıyor. Mâlik, Sufyân, Evzâ'î, Şâfi'î ve Ahmed gibi müslüman imamlarının, mezhep erbabı ve din reislerinin bu meselelerle meşguliyeti menettikleri rivayet olunuyor, sahabe, tâbi'î ve etbâ'u't-tâbi'inin bunlar üzerinde durmadıkları hatırlatılıyordu (Zemmu'l-Kelâm, v. 86 a, II).

Ebu'l-Hasani'l-Eş'arî, aşağıda bazı noktalar ilâve ederek tercümesini verdiğimiz "İstihsânu'l-Havd Fî İlmi'l-Kelâm" adlı risalesinde, ehli hadîsin iddialarını aklı delillerle çürütmeğe çalışır, buna mukabil kelâm usullerinin yâni hı c a c ı n Kitap ve Sünnette bulunduğunu, hakikatte hadîşçilerin Kitap ve Sünnette bulunmayan Kur'ânın mahlûkiyeti ve gayri mahlûkiyeti gibi meselelerle uğraştığını ileri sürer. Eserde

Mutezîlenin de bahis mevzuu yaptığı meselelerin müdafaa edilmesi, Kitap ve Sunette asıllarının mevcudiyetinin gösterilmesi, eserin, Ebu'l-Hasan'ın mutezîli devirlerine ait olduğunu gösterir.

İSTİHSÂNU'L-HAVD Fİ İLMİ'L-KELÂM*

Bazı kimseler cehli kendilerine sermaye yaparak dinden bahsetmeyi ve din hakkında tefekkür ve mütalâayı ağır buldular. İşin taklit ve hafif tarafına meylettiler. Aynı zamanda din usûlünden bahseden, onu tetkik ve teftiş eden kimseyi kötüyü dalâlete nisbet ettiler. Hareket, sükûn, cisim, ârâz, elvân, ekvân, cüz, ve Allahu ta'âlânın sıfatları hakkında kelâmın bid'at ve dalâlet olduğunu iddia edip dediler ki: "Eğer bunlar hakkında kelâm, hidayet ve irşad edici olsa idi Peygamber (a. s.), ashâbı ve Hulâfâi Râşidîn, bu meseleler hakkında konuşurlardı. Halbuki Peygamber (a. s.), ihtiyaç hissolan her meselede konuşmuş, Allah'a yaklaştıran, Allah'ın gazabından uzaklaştıran her şeyi tam ve mükemmel olarak beyan etmiş ve kendisinden sonrakilere dinî meselelerde, ihtiyaç duyulup da söylenecek hiç bir söz bırakmamıştır".

"Mademki zikrettiğimiz bu meseleler hakkında Peygamber (a. s.) dan bir söz rivayet etmemişlerdir, o halde bu mevzuda konuşmak bid'at ve onlardan bahsetmek dalâlettir. Eğer bunda bir hayır olsa idi Peygamber (a. s.) ve ashâbı bunları geçmez ve lüzumlu gördükleri izahatı verirlerdi". Ve yine dediler ki:

"Onların bu mevzularda konuşmamaları ise iki yönden mütalâa edilebilir:"

"a. Ya bunları biliyorlardı, fakat sustular".

"b. Yahut bilmiyorlardı, cahildiler".

"Bildikleri halde konuşmadılarsa biz de konuşmayalım ve onlar gibi sükûtu tercih edelim. Nasıl ki onlar için kelâma dalmak caiz olmadı ise bizim için de olmasın. Halbuki bu hususlarda kelâm dinden olsa idi onlar için susmak müsait olmazdı".

"Eğer bilmiyorlardı da cehaletlerinden dolayı susmayı ihtiyar ettilerse, o meselelerdeki cehaletleri, onlara müsait olduğu gibi bizim için de müsait olsun. Halbuki bu

* Risale, Haydarâbad'ta 1344-1928 senesinde ikinci defa tabedilen nüshası ele alınarak tercüme edilmiştir. Matbu nüsha, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye kadar uzanan bir rivayet zinciri vermekle beraber, risalenin en son râvisinin kim olduğu hakkında her hangi bir kayda raslanmaz. Burada fazla izahata girişmeden nüshanın rivayet zincirini zikretmek, râvilerini ve rivayet tarzını belirtmek bakımından faydalı olacaktır.

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla":

"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, efendimiz Muhammed, Âli ve ashâbı üzerine olsun".

"Bize, Şeyh ve İmâm Cemâlu'd-Dîn Ebu'l-Hasan İbn İbrâhîm İbn Abdillâh el-Kureşî, kendi yazısıyla (icazeten) haber verdi ve dedi ki: Fakîh, İmâm ve Âlim Fâhru'd-Dîn Ebu'l-Ma'âlî Muhammed İbn Ebi'l-Farac İbn Muhammed İbn Bereke el-Mûsîlî'ye 600 senesi Şevval ayının sekizinci Salı günü Bağdad'ta "Sûk es-Sultân" daki mescidinde okunurken dinledim-Ona; Şeyh ve İmâm Ebû Mansûr el-Mubârek İbn Abdillâh İbn Muhammed el-Bağdâdî'ye 573 senesinde Bağdad'ın şarkında el-Berberihîye Ribâtında okuyarak arzettiğin, denildi; o da ikrar etti".

"Şeyh, İmâm ve Hâfız Cemâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdu'r-Rahîm İbn Ahmed İbn Muhammed İbn Muhammed İbn İbrâhîm İbn Hâlid (İbnu'l-İhya), 542 senesinde bize haber verdi. (Dedi ki) Şeyh Ebu'l-Fadl Muhammed İbn Yahyâ en-Nâtelî'ye Mâzenderân'daki evinde okudum. Ona, Ebû Nasr Abdu'l-Kerîm İbn Muhammed İbn Hârûn eş-Şirâzî haber verdi. Ona, Alî İbn Rustem ona da Alî İbn Mehdi rivayet ederek dedi ki: Şeyhu'l-Meşâyih Ebu'l-Hasan Alî İbn İsmâ'il el-Eş'arî'den işittim, der ki: Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. . ."

Risale, 1953 senesinde R. J. Mc. Carthy tarafından "Kitâbu'l-Lum'a ve Risâlatu İstihşâni'l-Havd fî İlmî'l-Kelâm" adı altında Arapça metni ve izahlı İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmişse de bu nüshayı görmek mümkün olmamıştır.

hususlarda kelâm dinden olsa idi Peygamber (a. s.) ve ashâbı bunlara asla cahil olmazlardı. Binaenaleyh her iki yönden, zikrolunan hususlarada kelâm bid'at ve kelâma dalmak dalâlettir”.

İşte din usûlü hakkında tefekkür ve mütalâayı terk etmenin lüzumuna dair ileri sürülen deliller bunlardan ibarettir.

Ebu'l-Hasani'l-Eş'arî (r. a.), bunlara üç yönden cevap vererek diyor ki:

1— Peygamber (a. s.) hareket, sükûn ve emsalinden bahsetmemişse, bunlardan bahseden ve bunlar hakkında konuşan kimseleri bid'at ve dalâletle itham ediniz diye bir şey de söylememiştir. O halde bidat ve dalâlette sizlerin olmanız lâzım gelir, çünkü Peygamber (a. s.) in söylemediği bir şeyi söylüyor ve onun dalâlet isnad etmediği kimseye siz, dalâlet isnad ediyorsunuz.

2— Sizin zikretmiş olduğunuz cisim, ârâz, hareket, sükûn, cüz hakkındaki kelâma, Peygamber (a. s.) cahil değildi. Gerçi bunlar hakkında muayyen olarak konuşmamış, keza ashabtan ulemâ ve fukaha da bu meselelerden bahsetmemişlerse de bunların asılları, Kur'ânda ve Sünnette mücmel ve gayri mufassal olarak mevcuttur.

Hareket ve sükûnda kelâm :

Her ikisinin de asılları Kur'ânda mevcut olup tevhide delâlet ederler. Allahu Ta'âlâ, İbrâhîm (a. s.) ve yıldız, güneş ve ayın ufûlleri kıssasında göstermiştir ki: ufûl ve hareket rabba delâlet eder, fakat gerek ufûl ve gerekse bir mekândan diğer mekâna intikal o rab üzerine caiz olmaz. Ay, yıldız, güneş gibi üzerine ufûl ve bir mekândan diğer mekâna intikal caiz olanlar ise ilâh olamaz¹.

Usûlü tevhidde kelâm :

Usulü tevhidde kelâm, yine Kur'ânı Kerim'den alınmıştır: “Yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsa idi her ikisi de fesada uğrarlardı”². Bu kelâm veciz olup bir çok hakikatleri de içine almaktadır. Cenabı Hakkın şeriksiz ve bir olduğuna delildir. Mütekelliminin temânu' ve teğâlub ile tevhidî ispat hususundaki delillerinde, kelâmlarının baş vurdukları bir âyettir³.

¹ Yıldız, ay ve güneş kıssası, Kur'ânı Kerimde En'am suresi (VI.) nde geçer:

Âyet 76: “Gece bastığı zaman hazreti İbrahim bir yıldız görerek (bu benim rabbim) dedi. Fakat yıldız batınca (ben batanları sevmem) dedi”.

Âyet 77: “Vaktaki ayı doğarken gördü (bu benim rabbim) dedi. Bu da batınca (Rabbim bana hidayet etmezse mutlaka sapmışlardan olacağım) dedi.

Âyet 78: “Vaktaki güneşi doğarken gördü (bu benim rabbim, bu daha büyük) dedi. Bu da batınca (ey kavmim, ben sizin rabbıma şerik (eş-ortak) koştüğünüz şeylerden beriyim).

Âyet 79: “(Ben varlığımı, yeri ve gökleri yaratan Allah'a dosdoğruca çevirdim. Ben müşriklerden değilim) dedi”.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki gerek âfiller (batanlar) ve gerekse bir mekândan diğer mekâna intikal eden şeyler, tesir edici bir kuvvete sahip değildirler. Hareket kuvvete delâlet eder, kuvvet ise hareket ettirenin kendisi olamaz. Bu sebeple âfiller ve intikal eden şeyler, tesiri kuvvetten ziyade teessürî bir hale delâlet ederler. Mahkûm ve mahlûkturlar. Rab ise bütün bu hallerden münezze olup halkedici, hâkim ve müessirdir. Metinde zikrolunan “üzerine ufûl ve bir mekândan diğer mekâna intikal caiz olanlar ise ilâh olamaz” ibaresinden maksat budur.

² Enbiya sûresi XXI. âyet 22.

³ Yerde ve gökte Allahtan başka ilâhların olduğu ve her birinin ayrı ayrı ihya, imata, tağyîr, tebdil v. s. sıfatlara sahip bulunduğu düşünülse, meselâ bir şeyin yaratılmasında ya hepsinin muvafakati yahutta muhalefeti görülecektir. Aralarında anlaşmazlık vücuda gelse, birisi yapmak isterken diğeri yıkmak isteyeğinden eserde iki zıddın birleşmesi dolayısıyla hiç bir şey meydana gelmezdi (temânu); meydana gelse bile, aralarından birisinin diğelerine galebe etmesiyle mümkün olurdu (teğâlüb). Bu ise diğelerinin ilâh kudretine sahip olmadıklarına delâlet eder.

Allahu Ta'âlânın kavli: "Allah hiç bir oğul edinmedi. Onunla başka hiç bir tanrı yoktur. Öyle olsa idi her tanrı kendi yarattıklarını alırdı, ilâhların bir takımı bir takımına üstün gelirdi"⁴.

Allahu Ta'âlânın kavli: "Yoksa onların (sahte mabudları), Allah'ın yarattığı gibi bir şey yarattıkları için şaşkırdılar da onun için mi bunları Allah'a eş ortak koş-tular?"⁵.

İşte tevhid hususunda mütekelliminin delillerinin mercii de zikrettiğimiz bu âyeti kerimelerdir. Tevhidin ve adlin fûru'u hakkında sair kelâm da Kur'ânı Kerim'den alınmıştır.

Öldükten Sonra Dirilme (ba's) ve Değişme (istihâle) nin cevazı hakkında Kelâm:

Arap müşriklerinin ihtilâf ve hattâ "biz ölüp toprak olduktan sonra tekrar mı dirileceğiz? Bu dönüş (ihtimali) ne kadar uzak bir şey"⁶ diyerek hayret ettikleri, öldükten sonra dirilmenin ve istihâlenin cevazı hakkında kelâm da Kur'ânı Kerim'den alınmıştır.

Yine onların sözleri: "Heyhat, heyhat. Size va'dolunan şey nekadar uzak"⁷, "çürümüş olan bu kemikleri kim diriltecek?"⁸ ve "siz öldüğünüz toprak ve kemik olduğunuz vakit muhakkak çıkarılacaksınız diye mi va'dediyor?"⁹.

Öldükten sonra dirilmenin cevazı hususunda delil olarak ve akıllarda bu cevazı te'kid için bu ve bunun gibi misaller, Kur'ânı Kerim'de varid olmuş ve Allahu Ta'âlâ bunları, öldükten sonra dirilmeyi iki yönden inkâr eden bir takım kimselere karşı peygamberine talim ve telkin etmiştir. Bu gruptan bir kısmı birinci yaratılışı ikrar, ikinci yaratılışı inkâr etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise âlemin kadim olduğunu ileri sürüp her iki yaratılışı da inkâr etmişlerdir.

Peygamber (a. s.) yalnız birinci yaratılışı ikrar edenlere karşı Allahu Ta'âlâ'nın "de ki, onları ilk defa inşa eden diriltir"¹⁰ ve "o halkı ibtida yapan, sonra onu çevirip yeniden yapacak olan ki bu O'na daha kolaydır"¹¹, ve "sizi ilk defa O yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz"¹² kavillerini delil olarak getirmiş ve onlara şunu da tenbih etmiştir: Aranızda, örf ve âdetinizde bir şeyi yapmağa muktedir olan bir kimse, şüphesiz yapılan bir şeyi tekrar yapmağa daha muktedirdir, bu fiil, o kimse üzerinde ilk fiilden

⁴ Mu'minûn sûresi XXIII. âyet 92. Allah, hiç kimseyi oğul edinmiş değildir, ulûhiyet sıfatında ona benzer hiç bir kimse de yoktur. Müşriklerin dedikleri gibi bir benzeri, eşi bulunsa idi her ilâh kendi yarattıkları ile bir tarafa çekilir, her birinin kendisine mahsus malı mülkü bulunur, aralarında anlaşmazlıklar doğar, birbirlerine üstün gelmeğe çalışırlardı.

⁵ Ra'd sûresi XIII. âyet 18. Müşrikler, Allah'a, Onun gibi yaratan eşler kılıyorlar. Bu eşler, bir çok şeyler yarattılar da müşrikler hangi şeyin hangi eş tarafından yaratıldığında şüpheye mi düştüler? Bu güne kadar böyle bir durum vaki olmadığına göre Allah'ın hiç bir eşi yoktur ve birdir.

⁶ Kâf sûresi, âyet 3.

⁷ Mu'minûn sûresi XXIII. âyet 36.

⁸ Yâsin sûresi XXXVI. âyet 78.

⁹ Mu'minûn sûresi XXIII. âyet 35.

¹⁰ Yâsin sûresi XXXVI. âyet 79.—Rivayet olunduğuna göre Ubeyy İbn Halff, çürümüş kemiklerle hazreti peygambere gelmiş ve kemiği eliyle ufalayarak "sen, böyle çürüyen kemiği Allah diriltir, dermişsin" demiş, Hazreti Peygamber de "evet, seni de öldükten sonra diriltir ve ateşe kor" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Hazreti Peygambere çürümüş kemikle gelen şahsın, el-Âsi İbn Vâ'il yahut Umeyye İbn Halef olduğuna dair muhtelif rivayetler vardır. En doğrusu, Ubeyy'dir.

(Ebû Hayyân tefsiri, VII. 348).

¹¹ Rûm sûresi XXX. âyet 27.

¹² Âraf sûresi VII. âyet 28.

daha kolaydır. fakat Allahu Ta'âlâ için bir şeyin halkının diğer bir şeyin halkından ehven olması düşünülemez. Bazıları demişlerdir ki: Yukarıda zikrolunan "bu O'na daha kolaydır=Wa huwa ahwanu *alayhi*" âyeti kerimesindeki alayhinin *h* zamiri, Allahu Ta'âlâ'nın kudretiyle halkından kinayedir. Ba's ve iade, sizin biriniz üzerinde daha kolay ve ilk yaratılıştan daha hafiftir. Çünkü ilk yaratılış velâdetle olur, terbiye, göbeğin kesilmesi, kundak, dişlerin çıkması gibi veca yani güçlük ve sıkıntı verici hâdiselerle olur. Fakat iade ise bunlar olmaksızın bir defada husul bulur. Binaenaleyh, iade ibtidai hilkatten ehvendir.

İşte bunlar ilk yaratılışı ikrar ve fakat ba's ve iade'yi inkâr eden kimselere karşı getirilen delillerdir.

Âlemin kıdemine zâhib olup her iki yaratılışı inkâr edenlere gelince bunlar: "Biz hayatı yaş ve hararetli, ölümü ise kuru ve soğuk bulduk. Bu toprağın tabiatındendir. Böyle olunca hayatı, toprağı ve çürümüş kemikleri cem etmek nasıl mümkün olur? Nasıl eskisine müsavi bir halk meydana gelir ve nasıl iki zıd içtima edebilir?" diyerek şüpheye düştüler ve bu cihetten öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler. Bu kimselere verilecek cevap şudur: Gerçi iki zıd bir mahalde ve bir cihette içtima etmezler ve bir mahalde mevcut da değillerdir. Lâkin mücaveret yolu ile iki mahalde bulunmaları sahihtir. Nitekim Allahu Ta'âlâ buna delil göstermiştir: "O ki size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı da şimdi siz ondan tutuşturup duruyorsunuz"¹³. Allahu Ta'âlâ bu delil ile onları bildikleri ve müşahede ettikleri şeye yâni soğuk ve rutubetli olan yeşil ağaçtan kuru ve hararetli olan ateşin çıkmasına reddetti. Bu suretle neş'eti ûlânın cevazını neş'eti âhiretin cevazına delil kıldı ki bu, toprak hayatının, çürümüş kemiklere mücaveretinin cevazı üzerine bir delildir. "Nasıl ki evvelâ halka başladık, öylece iade edeceğiz" buyurarak eskisine müsavi bir halk meydana getirdi.

Mütেকelliminin bazı meseleler hakkındaki görüşleri ile Dehriyenin "hiçbir hareket yoktur ki kendisinden önce bir hareket bulunmasın ve hiçbir gün yoktur ki kendisinden önce bir gün bulunmasın" sözleriyle "hiçbir cüz yoktur ki nihayete kadar olmayan nısfı bulunmasın" diyen kimseye karşı verilecek cevabın aslını Rasûlullahın sünnetinde buluruz.

Peygamber (a. s.), "sirayet ve teş'üm yoktur" dediği zaman bir ârâbî "bir geyik gibi kalgıyarak, oynıyarak hastalıklı develer arasına giren ve aynı hastalığa yakalanan sağlam deveye ne dersiniz" diye sormuştu. Peygamber (a. s.) "hastalığın başlangıcı nasıl olmuştur ve ilk deveye bu hasalığı sirayet ettiren kimdir?" buyurmuş, ârâbî bu makul delili anladığı için sükût etmişti¹⁴.

Dehriyenin "hiçbir hareket yoktur ki kendisinden önce bir hareket bulunmasın" sözüne gelince onlara deriz ki: Eğer dediğiniz gibi olsa idi hareketten hiç birisi hâdis olmazdı, zira nihayet olmayan bir şey için hudûs yoktur.

Bir şahıs Peygamber (a. s.) e gelerek "ey Allah'ın Peygamberi, karım siyah bir çocuk doğurdu" dedi ve çocuğun nefyini istedi. Peygamber (a. s.) sordu:

"— Senin deven var mı?"

¹³ Yasin sûresi XXXVI. âyet 80. "Meşhur olan bu ağaç (merh) ile (afar) denilen iki ağaçtır ki ikisi de yemyeşil suları damlarken merh çakmak makamında afara sürtünmek suretiyle ateş çıkarılır". (Ebu Hayyân tefsiri VII, 346-348).

¹⁴ Anlaşıyor ki sirayet Allahu taâlânın takdirine bağlıdır ve takdiri olmadan hiç bir hastalığın bir kimseden diğer bir kimseye geçmesine imkân yoktur. Bununla beraber insanlara tedbir tavsiye olunmuştur. Peygamber (a. s.) ın "bir yerde tâûn hastalığının mevcudiyetini işiterseniz oraya gitmeyiniz. Bulduğunuz yerde vâki oldu ise oradan çıkmayınız" hadîsi şerifi buna delildir.

- “— Evet”
 “— Rengi nedir?”
 “— Kırmızı”
 “— Üzerinde boz lekeler de var mı?”
 “— Var ey Allah’ın Rasûlu”
 “— O halde bunun sebebi nedir?”
 “— Soyuna çekmiş olsa gerek”

Peygamber (a. s.). “— O halde çocuğun da soyuna çekmiştir” cevabını vermiştir ki bu Allahu Ta’âlâ’nın, bir şeyi, şekline ve benzerine götürülmesini Peygamberine tâlimi olup kendisiyle hükmedeceğimiz buna benzer sair meselelerde bizim için bir asıldır. Bununla biz, “Allahu Ta’âlâ mahlûkata benzer, O cisimdir” diyen¹⁵ kimselere karşı delil göstererek deriz ki: Eğer Allahu Ta’âlâ eşyadan bir şeye benzemiş olsa idi ya bütün cihetlerden veya bazı cihetlerden o şeye benzemiş olurdu. Allahu Ta’âlâ’nın bütün cihetlerden o şeye benzemiş olması yine bütün cihetlerden O’nun muhdes olmasını, bazı cihetlerden benzemiş olması ise yine bazı cihetlerden O’nun muhdes olmasını icap ettirecektir. Çünkü iki benzeyen şeyin hükmü, benzemiş oldukları noktada birdir. Halbuki muhdesin kadîm ve kadîmin muhdes olması imkânsızdır. Nitekim Allahu Ta’âlâ Kur’ânı Keriminde şöyle buyurmuştur: “O’nun misli gibi bir şey yoktur”¹⁶ ve “O’nun hiçbir dengi de yoktur”¹⁷.

Cisimler için bir nihayetin bulunması ve Cüz’ün parçalanmaması hakkında Kelâm :

Allahu Ta’âlâ’nın “biz her şeyi (imâmı mübîn) de saymışızdır”¹⁸ kavli mucibince her cisim için bir nihayetin bulunması asıldır. Çünkü nihayeti olmayan bir şeyin sayılması imkânsızdır. Cüz de bölünmez. Çünkü bir olan şeyin bölünmesi muhaldir. Bölüm bir olan şeyin iki olmasını icabettirir.

Muhdisi âlemde asıl :

Bu asıl, Allahu Ta’âlâ’nın fiilinde, kasd ve ihtiyarının lüzum ve vücubu ve kerahiyetinin yani cebirle iş görmesinin kendisinden neyfedilmesidir. Allahu Ta’âlâ şöyle buyurmuştur: “Şimdi gördünüz mü o döktüğünüz meniye? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratıcısı biz miyiz?”¹⁹ Onlar arzu ettikleri çocuğu meydana getirirler fakat huccetle “bunu biz yarattık” demeğe muktedir olamazlar. Netice olarak şunu diyebiliriz ki: Allahu Ta’âlâ, mahlûkatı kasdı ve ihtiyarı ile yaratan yegâne Hâlik olduğunu ve kendisi için kerahiyetin mevzuu bahs olmadığını kullarına beyan etmiştir.

¹⁵ Keramiye mezhebine göre Allahu taâla cisimdir ve binefsihi kaimidir. Mücessime “Allahu taâla et ve kandan mürekkep bir cisimdir ve insan suretindedir” demişlerdir. Ehli sünnete göre ise Allahu taâla cisim değildir ve ecsamdan hiç birisine benzemez. Eğer cisim olsa idi mütehayyiz olması lâzım gelir mürekkep ve muhdes olurdu. Ve yine Allahu taâla cisim olsa idi ya cisimlerin bütün sıfatı ile veya bazı sıfatları ile muttasıf olması gerekirdi. Cisimlerin bütün sıfatları ile muttasıf olması Allahu taâla üzerinde zit sıfatların içtimasını icap ettireceğinden ve bazı sıfatları ile muttasıf olması ise bilâ müreccah tercihi ilzam edeceğinden Allahu taâlanın cisim olması batıldır.

¹⁶ Şûrâ sûresi âyet II.

¹⁷ İhlâs sûresi.

¹⁸ Yasîn sûresi XXXVI. âyet II.

¹⁹ Vâkıa sûresi, âyet 59.

²⁰ Metinde zikrolunan (Hıbrü’s-semin) şişman âlim, Medine’de yahudilerin hahambaşlarından Mâlik b. Sayfdır. Rasulullahın yanına gelmiş konuşurlarken Peygamber (a. s) bu suali sormuş ve “mâ enzelellahu alâ beşerin min şey’in” cevabını almıştır. Bu suretle Mâlik b. Sayf kızgınlığından Mûsâyı da Tevratı da diğerleri gibi inkâr edivermiştir. Bilâhare bu sözünden dolayı riyasetten azledilmiştir. (Ebû Hayyan tefsiri IV. 176).

Karşılıklı münakaşada hasmın delillerini çürütmek hususunda asıl:

Herhangi bir münakaşada hasmın delillerini nakzetme hususunda asıl, Peygamber (a. s.)'in sünnetinden alınmıştır. Bu asıl Peygamber (a. s.)'in el-hıbrü's-semîn ile karşılaştığında Allahu Ta'âlâ'nın kendisine öğretmesidir. Peygamber (a. s.), el-hıbrü's-semîne şöyle demişti: "Allah için söyle, Allahu Ta'âlâ'nın inzal buyurduğu Tevrat'ta (Allah, el-hıbrü's-semîne buğz eder) diye bir âyet var mıdır?". Buna fena halde kızan el-hıbrü's-semîn "Allah beşer üzerine hiçbir şey inzal etmedi" diye cevap verdi. Peygamber (a. s.) "de ki Musa'nın insanlara aydınlık ve hidayet olmak üzere getirdiği... Kitabı kim gönderdi?" âyeti kerimesiyle el-hıbrü's-semînin sözünü nakzetti. Zira Tevrat bir şey ve Musa beşer idi ve el-hıbrü's-semîn, Allâhu Tâ'âlâ'nın Tevratı Mûsâ'ya gönderdiğini ikrar ediyordu²¹.

Keza kendilerine ateşin yediği bir kurbanı getirmedikçe Peygamberlere iman etmemeleri hakkında Allahu Ta'âlâ'nın bir taahhüdü olduğunu iddia eden kimselerin sözlerini nakzetmek de Cenabı Hakkın Peygamberine talimi ile olmuştur. Bu hususta Allahu Ta'âlâ şunu buyurmuştur: "De ki: benden evvel size nice peygamberler en açık delillerle ve sizin istediğiniz ile geldiler. Sözüünüzde gerçekseniz onları niçin öldürdünüz?"²². Peygamber (a. s.) bu delil ile onların sözlerini nakzetti.

Muğalatalar karşısında asıl:

Hasımların muğalatalarına karşı göz önünde bulundurulacak asıl, Allahu Ta'âlâ'nın kavlından alınmıştır: "Şüphe yok ki siz, sizin tanrıyı bırakarak taptıklarınız cehennem odunusunuz, varacağınız yer orasıdır"²³. Bu âyeti kerime nazil olduğu zaman mücadeleci bir adam olan Abdullah İbn ez-Zeb'ûrî, Muhammed ve Ka'benin rabbi ile mücadele edebilirim, diyerek Peygamber (a. s.) e gelmiş ve "Ey Muhammed, sen, İsâ, Uzeyr ve melâikenin ibadet olduğunu söylemiştin değil mi?"²⁴ demiş ve Peygamber (a. s.) da bu soru karşısında sükût etmişti. Fakat bu sükût onun aczine ve cehline müteallik bir sükût değildi. Çünkü âyeti kerimede İsâ, Uzeyr ve melâikenin cehenneme girmelerini icabettiren bir şey yoktu. "İbadet ettiğiniz şey" buyuruluyor

²¹ En'âm sûresi, âyet 91. "Men enzele'l-kitâb ellezî câ'e bihî Mûsâ nûran" âyetinin sebebi nuzûlü bu olmuştur.

²² Âli İmrân sûresi, âyet 182. "Yahudi ruesasından Kâb b. Eşref, Mâlik b. Sayf, Vehb b. Yehûza gelmişler Rasulullaha (sen, Allahu taâlânın seni bize bir rasul olarak gönderdiğini ve sana bir kitab inzal eylediğini iddia ediyorsun. Halbuki Allahu taâlâ bize Tavratta Allah tarafından gönderildiğini iddia eden bir rasûl ateşin yediği bir kurban getirmedikçe kendisine iman etmemeliğimize dair ahid vermiştir. Binaenaleyh, sen bu mucizeyi gösterirsen seni tasdik ederiz) demişlerdi. Bu âyet nâzil oldu. Ateşden murat semadan bir fısltı ile inen bir nârı beyza, kurbanı yemesi de yakıp ateş haline tahvil etmesi demek olduğu ve kurbanın kabulüne alâmet olmak üzere böyle bir nar ile ihrakı, enbiyayı sâlife zamanında şâyi bulunduğu da naklediliyor. Fakat mucizatın nazarı itibara alınmaması hakkında yahudilere bir ahdi mevcut olduğu dâvası Peygamber (a. s.) a iman etmemek için uydurulmuş bir kizbden başka bir şey olmadığı muhakkaktır". (Ebû Hayyan tefsiri III. 132).

²³ Enbiya sûresi XXI. âyet 98.

²⁴ Abdullah b. Zeburî bunu söylemekle İsâ, Uzeyr ve melâikenin de cehenneme girmeleri lâzım geldiğini göstermek istiyordu. Çünkü Kureyşlerden bazıları melâikeye Allah'ın kızları diyorlar ve onları mâbud ittihaz edip namlarına putlar dikerek ibadet ediyorlardı.

Hristiyanların ise İsâ'ya (ibnillah) diyerek ibadet ettikleri malûmdur.

Aynı şekilde, Uzeyr de yahudiler tarafından Allah'ın oğlu olarak bilinmekte ve ibadet olunmaktadır.

Âyeti kerimede "siz ve Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeyler hep cehennem odunusunuz" buyrulduğuna ve Abdullah b. Zeburî'nin iddiasına göre ibadet olunanlardan melâikenin, Uzeyr'in ve İsâ'nın cehenneme girmeleri icap etmektedir.

“Allahtan başka ibadet ettiğiniz her şey” denilmiyordu. Abdullah ise Peygamber (a. s.) a karşı muğalata yaparak sözde delil ile mücadeleye girdiğini kavmine göstermek istiyordu. O zaman Allahu Ta’âlâ, “kendileri hakkında evvelce saadet va’dine nail olanlar cehennemden uzaklaştırılırlar”²⁵ âyeti kerimesini inzal buyurdu. Peygamber (a. s.) bu âyeti okuduğu zaman Abdullah ve adamları aczlerinin ve muğalatalarının anlaşılmasında için seslerini yükseltip “bizim mabûdlarımız mı hayırlıdır yoksa O mu?” demişlerdi²⁶. “O mu” demekle İsa’yı kastediyorlardı. Bunun üzerine Allahu Ta’âlâ şu ayeti inzal buyurdu: “Vaktaki Meryem oğlu bir misal olarak getirildi, kavmin hemen bağıştılar”²⁷.

Zikrettiğimiz ve etmediğimiz bütün bu âyetler, Kitap ve Sünnette muayyen bir mesele olmasa bile tafsilâtını verdiğimiz kelâm bahislerinde bizim için bir asıl ve bir delildir. Çünkü Peygamber (a. s.) ve ashabı zamanında akli meselelerin tayini hususunda her hangi bir hadise cereyan etmişse yukarıda zikretmiş olduğumuz gibi Peygamber (a. s.) ve ashabı bu hadise hakkında fikir beyan etmişlerdir.

3. Peygamber (a. s.), sordukları bu meselelerin hiç birisine cahil değildi. Kur’an-da ve sünnette bunların asılları bulunsa bile kendi zamanlarında muayyen olarak zuhur etmiyen bu meseleler hakkında ya konuşmuş veya konuşmamıştır.

Şeriat cihetinden dine tâallük eden ve fakat kendi zamanlarında zuhur etmiyen meseleler hakkında ise mütekellimîn konuşmuş, onlardan bahsetmiş, münazara ve münakaşada bulunmuştur. Bu meseleler meselâ feraizden avl, ahkâmdan haram, bâin, kinaye suretiyle (habliki alâ gâribik), hudut, talâk vesair meselelerdir. Bu meselelerin her biri hakkında Peygamber (a. s.) den gelen bir nas da yoktur. Eğer nas mevcut olsa idi hiç şüphesiz mütekellimin bu meselelerde ihtilâf etmezler ve bu ihtilâf da bu güne kadar devam edip gelmezdi.

Mütekellimîn, Peygamber (a. s.) dan, hakkında nas bulunmayan her meseleyi Kitapta ve Sünnette hakkında nas bulunan diğer meselelerle karşılaştırıp mukayese etmişler ve kıyas yolu ile neticeye bağlamışlardır. Bu meseleler, fûrû’un ahkâmıdır ki ahkâmı şer’iyye fer’ olan yani ahkâmı ancak semî’ (işitme) ve risalet cihetiyle idrak olunan meselelerdir.

Meselelerin tayini hususunda her akıl sahibi müslüman için asl olan o meselelere ait hükümleri, akıl, his ve bedahat ile müttetik olan asıllarla mukayese etmesidir. Çünkü yolu sem’î olan şer’î meselelerin hükümlerini, yine yolu sem’î olan şer’î usule reddetmek iktiza eder. Akliyat ve sem’iyat meselelerinde de hüküm böyle olup her meseleyi kendi babına red lâzım gelir ve akliyat sem’iyat ile, sem’iyat da akliyat ile karışmaz.

Eyyamı saadette Kur’anın halkında, cüzde ve külde kelâm vaki olsa idi Peygamber (a. s.), zamanında meselelerin tayini hususunda vaki olan sair meseleleri beyan ve o meselelerde konuştuğu gibi hiç şüphesiz yukarıda zikrolunan Kur’anın mahlûkiyeti cüz ve kül hakkında da konuşurdu.

“Kur’ânı kerimin mahlûkiyeti veya gayri mahlûkiyeti hakkında Peygamber (a. s.) dan bir hadîs rivayet edilmediği halde siz niçin Kur’ânı kerim gayri mahlûktur

²⁵ Enbiya sûresi XXI. âyet 102.

²⁶ Zuhuf sûresi, âyet 58.

²⁷ Zuhuf sûresi, âyet 57. Daha sonraki âyeti kerimelerde şöyle buyrulur: “Onların böyle bir mesel irad etmeleri yalnız sizinle mücadele etmek içindir. Çünkü onlar husumetli insanlardır”. “İsa ancak bir kuldür. Biz ona in’âm ettik ve isrâil oğullarına onu misal olarak gönderdik”.

dediniz” denilirse ve diğer bazı kimseler de “ashabtan ve tabi'inden bazıları da aynı şeyi söylemişlerdir” derlerse onlara “Rasûlullah (a. s.) ın söylemediği bir şeyi sahabe ve tabi'in söylediği için sizin gibi, onların da mübtedi ve dâl olmaları lâzım gelir” denilir.

Bir kimse “ben bu meselede tevakkuf ederek Kur'ânı kerimin mahlûkiyeti veya gayri mahlûkiyeti hakkında bir şey söylemem” derse ona, “bu tevakkufunla sen, mübtedi ve dâl olursun. Çünkü Peygamber (a. s.), benden sonra böyle bir hâdis zuhur ederse tevakkuf edin, Kur'ânı kerimin mahlûkiyeti veya gayri mahlûkiyeti hakkında hiçbir şey söylemeyin, söyleyen kimseleri de idlâl veya tekfir edin” diye bir şey söylememiştir” denilir.

Yine birisi “Allahu Ta'âlâ'nın ilmi mahlûktur, siz bunda tevakkuf eder misiniz, yoksa etmez misiniz?” diye sorarsa bir başkası da “hayır tevakkuf etmeyiz” cevabını verirse onlara “bu hususta Rasûlullah ve ashab hiçbir şey söylememiştir” denilir.

Birisi “rabbınız aç ve susuz değildir, yahut giyiniktir, çıplaktır, yahut karar kılmış, yahut safravî, yahut rutubetli, yahut cisimdir, yahut ârâzdır koku koklar veya koklamaz, burnu var mıdır, kalbi ciğeri, dalağı var mıdır, her sene hac eder mi, ata biner mi, binmez mi, gam çeker mi çekmez mi?...” dese ya senin sükût etmen lâzım gelir, çünkü Peygamber (a. s.) ve ashabı bunların hiç birisi hakkında konuşmamıştır, veya sükût etmeyip Allahu Ta'âlâ üzerine böyle isnadların vacip olmadığını delili ile beyan edersin. Eğer birisi “sükût ederim, cevap vermem, ondan uzaklaşırım, selâm vermem, hastalığında onu hiç ziyaret etmem, öldüğü zaman cenazesinde şehadet etmem v. s.” derse ona “sen bütün bu söylediklerinle mübtedi ve dâl olursun, çünkü Peygamber (a. s.) bir kimse bunlar hakkında soru sorduğu zaman sükût edin, uzaklaşın, o kimseye selâm vermeyin, gibi bir şey söylememiştir. Sen bunları yaparsan mübtedi olursun” denir.

Şu halde siz “Kur'ân mahlûktur” diyen kimseye karşı : “niçin sükût etmediniz? Peygamber (a. s.) den gerek Kur'ânı kerimin mahlûkiyetinin nefyi hakkında olsun ve gerekse mahlûkiyetini söyleyen kimsenin tekfiri hakkında olsun sahih bir hadîs yokken niçin Kur'ân mahlûktur diyen kimseyi tekfir ettiniz?” Çünkü Ahmet İbn Hanbel, Kur'ânı Kerim mahlûk değildir, demiş ve mahlûkiyetini söyleyen kimseyi tekfir etmiştir” derlerse cevaben ‘Ahmed İbn Hanbel, bu meselede niçin sükût etmedi de konuştu?” denilir. Ve yine onlar “çünkü Abbâs el-Anberî, Vekî, Abdurrahman İbn Mehdî, Fulân ve fulân Kur'ânı kerim mahlûk değildir, mahlûktur deyen kimse kâfirdir, demişlerdir” derlerse cevaben “ya bunlar Rasûlullah (a. s.) ın konuşmadığı bir meselede niçin konuştular” denilir. “Çünkü Amr İbn Dînâr, Sufyân İbn Uyeyne, Ca'fer İbn Muhammed fulân ve fulân kimseler hâlik da değildir, mahlûk da değildir” dediler” derlerse onlara “Rasûlullah (a. s.)ın söylemediği bir şeyi niçin bunlar söylediler?” denilir.

Eğer bu meseleyi sahabeye yahut onlardan bir cemaate havale ederlerse delilsiz bir dâva olur ve onlara “Peygamber (a. s.) ın konuşmadığı ve konuşan hakkında da tekfirden bulunmadığı bir meselede siz niçin sükût etmediniz” denilir. Ve nihayet “ulemâ için her hâdis hakkında kelâm lâzımdır, taki, cahil o meselenin hükmünü anlasın” derlerse “işte bizim de sizden beklediğimiz budur, o halde buna niçin mâni oluyorsunuz? İsteddiğiniz zaman konuşuyorsunuz, takatiniz kesildiği zaman da kelâm-dan men olunduk diyorsunuz. Yine istediğiniz zaman kendinizden öncekileri delilsiz beyansız taklit ediyorsunuz. Bütün bunlar şehvet ve tahakkümdür” deriz. Sonra

onlara "Peygamber (a. s.) nezir, vasiyyet, ıtk, feraiz hesabı gibi meseleler hakkında konuşmamış Mâlik, es-Sevrî, Şâfi'i ve Ebû Hanîfe gibi kitap da tasnif etmemiştir. O halde Peygamber (a. s.) ın yapmadığı bir şeyi onlar yaptıkları için yani nas olarak söylemediği bir şeyi onlar söyledikleri için, tasnif etmediği bir şeyi onlar tasnif ettikleri için, Kur'ânı Kerimin mahlûkiyetini söyleyen kimseyi takfir etmediği halde onlar takfir ettikleri için mübtedi ve dâl olmaları lâzım gelirdi" denilir.

İşte yukarıdan beri zikretmiş olduğumuz bütün bu deliller inatçı olmayan akıl sahipleri için kâfidir.

Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm efendimiz Muhammed, âli ve ashabı üzerine olsun.